

РІЗДВЯНА СВЯТА ВЕЧЕРЯ В УКРАЇНЦІВ БУКОВИНИ: ДОХРИСТИЯНСЬКА І ХРИСТИЯНСЬКА ТРАДИЦІЇ

У статті досліджено витoki і характер різдвяної Святої вечері українців Буковини, визначено, що язичницькі вірування найтісніше пов'язані з життям, природою, засновані на пізнанні й освоєнні навколишнього середовища людиною. Християнська церква значною мірою пристосувала елементи давньої обрядовості, вклавши в них свою мораль, свій зміст, залишивши традиційну оболонку.

В основі різдвяних звичаїв ще й досі зберігається все те, що було пов'язано в давні часи з хліборобським господарством, пастухуванням; у цих обрядах яскраво проявляються характерні риси українця – працьовитість, гостинність, чесність, доброта, співчутість, єдність і святість родини, шанування пам'яті предків.

Ключові слова: вечеря, пам'ять, народ, християнство, язичництво, святкова їжа, зоря, колядування.

В статье исследованы истоки и характер рождественской Святой вечера украинцев Буковины, определено, что языческие верования тесно связаны с жизнью, природой, основаны на познании и освоении окружающей среды человеком. Христианская церковь в значительной мере приспособила элементы древней обрядности, вложив в них свою мораль, свое содержание, оставив традиционную оболочку.

В основе рождественских обычаев до сих пор сохраняется все то, что было связано в далекие времена с земледельческим хозяйством, пастушеством; в этих обрядах ярко проявляются характерные черты украинцев – трудолюбие, гостеприимство, честность, доброта, певучесть, единство и святость семьи, почитание памяти предков.

Ключевые слова: ужин, память, народ, христианство, язычество, праздничная еда, звезда, колядование.

The article researches the origins and nature of Christmas Holy Supper of the Bukovyna Ukrainians. On the basis of source materials, there is determined that pagan beliefs are most closely related to the very life and nature, and are grounded on knowledge and human mastering of surroundings. The Christian church has largely adapted the elements of ancient rituals to its ideas, having put its own morals and content in them and having retained only a traditional outward form.

At the heart of Christmas customs are still preserved everything that was associated in ancient days with arable farming and graziery; those rites conspicuously demonstrate the features of Ukrainians, such as assiduity, hospitality, honesty, kindness, melodiousness, unity and sanctity of family, and esteeming of ancestors.

Keywords: supper, memory, people, Christianity, paganism, festive food, dawn, carolling.

Ідеологія стародавніх українців увійшла в символіку та обряди Різдва Христового на теренах Буковини [14, с. 86]. Прикладом може слугувати поєднання на українських землях після введення християнства свята Різдва Христового зі староукраїнським святом Корочуна-Коляди.

Народ протягом століть дотримувався вірності старій релігії. З плином часу староукраїнські й християнські свята поєднувалися, взаємно доповнювалися. Хоча можна говорити про більший тиск з боку християнських свят і поступове переважаючі останніх над народними. Однак, як засвідчують архівні матеріали, ще в ХІХ ст. повсюдно на Буковині язичницькі віруван-

ня були настільки поширеними, що адміністрація і консисторія докладали значних зусиль, щоб викоринити [4] або принаймні зменшити значення в житті місцевих жителів давньої язичницької віри [3; 4; 5].

Таке ставлення християнської церкви до стародавнього світогляду, використання релігійних мотивів і провідних ідей стародавніх народних вірувань у своїх обрядах і символіці мало глибинну причину: стародавні релігійні вірування були надзвичайно схожими на старозавітні та євангельські передбачення про грядущого Месію, про існування верховних богів, про небесний світ тощо і багато в чому збігалися з вірою християнською.

Різдво Христове – одне з найбільших свят у православної церкви. Різдво детально описане у Святому Письмі євангелістами Матвієм і Лукою. Історія народження Ісуса також добре відома.

Святвечір є початком дванадцятиденного циклу Різдвяних свят в українській християнській церкві. Значний вплив давньої культури Сходу на обряди грецької і римської церков відбився як на церковно-християнській ідеології, так і на рідній вірі українців. Якщо брати до уваги той факт, що батьківщиною аріїв могли бути землі теперішньої України [23, с. 11–13, 37–38], то певні подібності й паралелі стають зрозумілими. Водночас варто пам'ятати, що східні завойовники неодноразово протягом тисячоліть здійснювали напади на терени України.

Пояснення, що саме зумовило самостійний розвиток календарної обрядовості в різних народів, дає С. Килимник: «Кожна країна, в зв'язку з її географічно-природним положенням, кліматичними та ґрунтовими властивостями, умовами розвитку та життя людини, з її природними багатствами, з властивою їй підприємливістю, з сусідством, з тяглістю осідку на одному місці, з її природною притаманністю – витворювала свої уявлення про існуючий світ, віру та вірування, і створювала властиву їй психіку культуру. Ось тому то й культурні надбання одного народу, звичаї, фольклор тощо мусять різнитися від культури інших народів, інших країн» [13, с. 179].

Про давню дохристиянську основу різдвяно-новорічної обрядовості українців Буковини писав і відомий етнограф кінця XIX – початку XX ст. Р. Ф. Кайндль у праці «Святковий календар руснаків і гуцулів». Проте він все-таки перебував під впливом поширеної на той час у Європі теорії запозичення народами з окраїн Римської імперії («варварами») у еллінів культурних надбань [25].

Багато народів на всіх континентах відзначають Різдво, починаючи з глибини віків, його визнають більшість релігій світу. Звичайно, кожен народ вкладає в це свято власний зміст, форму та ідею.

Зміст язичницького (народного) Різдва полягав у народженні немовляти-Сонця з голови Лади, народженні Місяця (Василя) на Щедрий вечір та народженні богині води Дани на Йордан.

Християни почали святкувати Різдво через кілька сотень років після народження Ісуса Христа: у західній церкві це свято було введено між 354 і 360 роками, а у східній – 378 року. Ще в 567 році за рішенням Другого Синоду в Турі (Франція) усі дні від Різдва до Богоявлення – так зване дванадцятидення – були оголошені святковими [11, с. 93].

Ю. Федькович, характеризуючи Різдвяне свято українців Буковини (Буковинської Гуцульщини), відзначав: «І святкували той празник дуже весело і торжественно, світили світло, укривали стіл, клали на стіл убрані колачі, мід і солодку кутю з маком (куке-амоні звалися у древніх єгиптян пшеничні книші), на покутю ставили убраний сніп пшениці, робили годи, гостили ся» [18, с. 606]. Варену пшеницю з медом називали «дзьобавкою». На думку В. Скуратівського, назва цієї страви походить від способу її вживання – її колись їли дзьобаючи, тобто визбируючи зерно за зерном [21, с. 93]. Кутя як обрядова страва пройшла певну еволюцію. У XIX ст. її готували переважно з пшеничної або ячмінної крупи; на кінець XX ст. на Буковині було зафіксовано приготування куті також з рису [8, с. 6].

Кутю готували до кожного з трьох основних зимових свят, вона мала відповідні назви: Багата (на Різдво), Щедра (на Новий рік), Голодна (на Водохреща).

Щодо походження назв Свята, Тайна, Багата вечерея, то відповідь можна знайти в анімістичному світогляді давніх українців. Вони вірили, що в цей день, на Вілію, бог-Сонце посилає перші промені тепла-світла весні. У Різдвяну ніч невидимо сходить з промінням сонця бог багатства, допомоги й порятунку, який несе з собою врожай, багатство. У цей час він освячує, оглядає все на землі. Таке вірування пояснює чому під час сходу сонця давні українці відчиняли всі двері й ворота та чому з досхідньої води варили святвечірні страви, чому добували новий вогонь. Вогонь і вода були головними «чистителями» і «святителями» їхнього життя.

Щодо слова «кутя», то в перекладі з арабської мови *kut* означає пожива, страва. Існує й інша версія походження цього слова – від давньовірменського *kut*, тобто зерно, ядро [12, с. 180].

Для приготування страв до Святвечора дрова в піч накладали з особливими

церемоніями господар і господиня разом. Нагрівши піч, вони, знову разом, ставили туди «Божу їжу» – кутю та узвар.

Крім цих двох обов'язкових страв, пекли ще книші – хліб духів. Традиційно цього дня готували такі страви: книші, біб, квасоля, капуста, затертий олією та пшоном, горох, борщ пісний з рибою і грибами, риба смажена, рибний холодець, вареники з вишнями, сливами, млинці (до борщу), гречану та пшоняну каші, пироги пісні з капустою, сливами, грушами тощо.

Варений біб вважали однією з найповажніших після куті страв Святої вечері. Його господиня ставила на стіл першим, як засвідчують спостереження етнографів, у гуцулів існувало прислів'я: «Перша вечеря – це біб» [22, с. 93]. Варені квасолю та горох присмачували смаженою цибулею.

Кістки риби, яку споживали під час Святої вечері, зберігали, їм приписували лікувальні властивості. Так, на Буковинській Гуцульщині товчені кістки підмішували в корм худобі, «аби була жвава на пашу», подекуди використовували для полоскання горла і при інших захворюваннях людини [8, с. 14].

У селах Буковинського Передгір'я популярною стравою були «барабульки», тобто варена картопля; на Буковинській Гуцульщині – сливи з картоплею. Традиційними були також «шухи» – салат з буряків і грибів. На Святий вечір намагалися приготувати щонайбільше страв із зібраного урожаю (пшениці, жита, гороху, квасолі тощо).

Опис святвечірніх страв Українського Прикарпаття подає в праці «Культурно-історична постать Різдва-Коляди і Щедрого Вечора» К. Сосенко: «З любов'ю приладжують газдині до тайної вечері, “усякого хліба”, що Бог уродив: миють біб, квасолю, сушениці, сливи; вибирають обов'язково найкраще зерно пшениці на “Кутю”, вчиняють хліб, стараються, щоб мати живу рибу на традиційну святвечірню юшку та студенець з риби, або мочать сушену рибу; готовлять “росівницю” з капусти та борщ, б'ють сім'яний олій, труть мак, щоб добути макове молоко, приготівляють страви з всякого зерна збіжжя. Між тою зернистою стравою на першому місці повинна бути пшениця, т. зв. “кутя з медом і маком”, а у горах: ячмінь з олією або медом, т. зв. “логаза”,

або овес з медом; також пшоно, “наряжене” олією, горох, наряджений олією та часником; завивані капустяним листям “голубці” з пшона або іншого зерна; а в горах і на Підгір'ю луцена кукурудза: “кокоші”. Страв має бути обов'язково 12; з них надбирає відтак газдиня з святвечірнього стола 9 страв задля збірної святкової жертви й молитовного акту і почину св. Вечери. З усіх 12 страв (з “усього хліба”) бере ще перед вечерею газдиня по ложці та пече з нього книшик, щоби відтак, засушивши його, дати худобі на св. Юра, коли будуть виганяти її на зелену пашу» [22, с. 65].

Кутю та узвар виймали з печі під час сходу сонця, щоби перші промені бога-Сонця освятили цю їжу, а далі господиня ставила їх на покуття (покуть). Покуття – найпочесніше місце в хаті, яке завжди було розташоване у східному кутку. Тут зазвичай сходилися краями дві лавки. Поважне ставлення до цього місця зародилося в глибоку давнину. Відомо, що тоді під покуттям або під порогом ховали покійників, вірячи, що померлий стає охоронцем своєї родини, свого дому, стає хатнім (домовим) божеством. Тому-то покуття вважалося почесним, бо там жив охоронець дому.

Про поклоніння домашнім тваринам, духам рослинності та предкам свідчить культ Дідуха. Дідухом зветься останній сніп, зжятий з ниви. Його зберігали в клуні. Обідньої пори перед Святою вечерею господар разом із сином урочисто брав Дідуха в ліву руку, а під пахву правої – в'язочку сіна, також сіно ніс син, який розтрушував його дорогою до хати. Господиня низько кланялася Дідухові, господареві та запрошувала всіх домашніх до хати. Господар одразу ж за порогом промовляв до всіх вітальні слова: «Будьте здорові, з святами, з Багатою кутею». Усі в цей час повинні були стояти. Господар клав сніп на покутті, жмутик сіна – під стіл. Солому, що вносять на Святвечір, називають «Дідом», а сіно – «Бабою». Сіном встеляли стіл, а соломкою – підлогу. Господар, сидячи на підлозі, розкидав соломку по хаті, а діти при цьому, наслідуючи рухи квочки, імітували звуки свійських тварин, птахів. Це – магічні дії, які проводили, щоб «вівці котилися, худібка плодилася» [8, с. 5].

Дідуха називають ще Колядою [2], а Коляда – синонім Різдва. Це дає право

говорити, що з внесенням Дідуха починалися таїнства Різдва. Біля Дідуха клали хліб і ставили кутю.

Ідея про прадіда є в різдвяних обрядах інших слов'янських народів, наприклад у південних слов'ян – сербів. Замість хлібного снопа тут спалювали три дубові пеньки, змащені медом і посипані пшеницею або политі вином. Ці палаючі пеньки, що їх серби називали «бадник, бадначица і їх дете», є, на думку вчених (К. Сошенко, С. Килимник), символами прадіда і його рідні й уособлюють три астральні «вогни»: сонце, місяць і зорі [22, с. 69].

На поширення в українців ідеї прадіда як бога міг вплинути християнський догмат про Сина Божого і Сина Людського. Проте найімовірніше, що цей звичай має власне українську основу. Етимологія назви «дідух» суто українська. В українській мові є подібні слова, наприклад, старух – надзвичайно старий дід, татух – той, хто є татом для багатьох. Назва «Дідух» повністю відповідає ідеї прадіда як дуже старого і давнього діда, але не містить у собі такого широкого розуміння прадіда, яке надає йому народ, що уявляє його вічно живим, подібним до Бога.

На сіно, розстелене під столом, ставили миску з жевріючим вогнем, де курився ладан, а поруч клали леміш від плуга, сокиру [1, с. 5]. Помітну роль в обрядах Святвечора відіграло залізо як захисний засіб від злих сил. Існував звичай застромлювання коси за лаву: «аби мерці не прийшли, бо мертвий боїться заліза».

Одним з важливих елементів підготовчого характеру, що передували святвечірній трапезі, був обхід двору. Господар і господиня зі святковою вечерею (хліб, мак, мед) обходили двір, біля стайні висипали мак, щоб «відьми, його визбируючи, не підступились до худоби». Це є виявом шанування різного зела. Вважали, що дикий мак-видюк бачить усі злі сили і має здатність не допустити їх до худоби, двору.

Перед Святою вечерею господар «зарубував пороги», бо на порозі сидить «лиха сила» і жде слухного часу вскочити в хату.

Перша вечірня зірка, що зійшла на небі, сповіщала про початок Святої вечері. Християнським різдвяним обрядом ця зірка визнана за символ новоявленої в ніч народження Ісуса Христа «звізди». Леген-

да оповідає, що східні мудреці – волхви – побачили в момент народження Христа незвичайну зірку і одразу зрозуміли, що народився Месія, передбачений пророками. Тому, як тільки засяє на небі вечірня зоря, до хати знову заходив господар і урочисто повідомляв про початок Святого вечора. Тоді всі ставали навколішки і молилися.

У давні часи на Буковинській Гуцульщині (села Розтоки, Довгопілля, Конятин та ін.), як тільки з'являлися на небі зірки, господар виймав віконниці з одного вікна хати, брав під пахву хліб, у руку – сокиру. З усім цим тричі обходив кошари та інші господарські споруди, проказуючи перед вікном тричі «Добрий вечір». З цього моменту ніхто не смів виходити з хати. Подібний обряд було зафіксовано і в інших поселеннях Гуцульщини [22, с. 62]. Виймання вікна символізує впускання бога багатства до хати. Хліб (вийнятий першим з печі) в обрядовому обході є очевидною жертвою богам. Обхід з сокирою несе на собі відбиток тієї епохи, коли людина займалася переважно мисливством, тому це знаряддя було майже завжди при ній. Обряд цей, без сумніву, має зв'язок із стародавньою традицією і є релігійним актом.

У 70–90-х роках ХХ ст. господарі старшого віку (70–80-річні) у передгірній зоні Буковини (села Великий Кучурів, Снячів, Бобівці, Стара Жадова) та на Буковинській Гуцульщині (села Шепіт Долішній, Підзахаричі, Конятин, Дихтинець, Сергії) проводили обряд обходу худоби з їжею на Святий вечір [9, с. 3].

Те, що буковинці пам'ятали про домашню худобу та першою годували її святвечірньою їжею, характеризує їхні благородні риси: люди берегли й дотримувалися стародавніх традицій, пам'ятали з покоління в покоління, що Різдва́ний вечір є також святом пошанування худоби.

Усі обрядові дії на рівних правах виконували господарі хати, як чоловік, так і жінка. Це свідчить про давність традиції, що походить, очевидно, з доби рівноправності чоловіка і жінки в родині.

Увесь той час, поки господар освячував обійстя, усі чекали на нього. Господиня запалювала свічки і набирала в нову миску (за яку не можна було торгуватися) потроху «усякої вечері», але лише з дев'яти страв, зверху клала калач, у середину

ставила два стаканчики – один з медом, другий – з водою, а на калач накладала горіхів та яблук і чекала на повернення господаря. Той, повернувшись до хати, брав в одну руку приготовлену жінкою миску, а в другу – сокиру і виходив ще раз, а за ним замикали двері. Господар ставав посеред двору і запрошував на вечерю всіх людей, які володіють злою силою («мають чорта»), запрошував сірого вовка, чорні бурі та злі вітри, мороз. Цей заклик він повторював тричі. У святвечірню годину, коли все має бути під знаком щирості й любові, господар звертався до злих сил за злагодою і миром.

Заходячи до хати, господар обертався три рази проти руху сонця і замикав двері – до кінця Святої вечері ніхто не повинен був виходити з хати. Цією магичною дією господар ніби закривав свою родину від усього лиха. Потім тричі обкурював ладаном хату та всіх домашніх і ставив мисочку з ладаном під стіл. Це виконували, щоб викурити з хати нечисту силу, аби вона не наближалася до святкового столу та до Дідуха на покутті.

На Святу вечерю всім членам родини належить бути вдома. «Боже борони десь заночувати у цю ніч – цілий рік будеш блукати по світі манівцями» [9, с. 3–4]. Адже за українським звичаєм для людини велике нещастя жити далеко від рідних, але найбільше – не поспіти на Багату вечерю. Таке повір'я зберігається донині, напевно, з часів, коли люди ще жили родовим устроєм – патріархальною родиною. Це було свято єднання, спільності інтересів роду, а магичні дії виконували, щоб рід був величний і багатий. У Чернівецькому художньому музеї зберігається картина буковинського художника Я. Зайця, на якій він зобразив сільську родину за святвечірнім столом: господар тримає ложку і миску в руках, а біля дверей стоїть сторонній чоловік-полазник, який, очевидно, щойно ввійшов у хату [6; 7]. Ця картина образно передає обрядову атмосферу Святої вечері.

Святвечірній неодмінний збір – це ідея великородинного, а в давні часи і племінного, збору, що була обов'язком-заповітом і переказувалася з роду в рід. У колядці зафіксовано таке:

У цього газди золота чаша,
Не признається родина наша,
Вже брат до брата з вечерьов не йде,
Сусід з сусідом стежки не має [19, с. 2].

В українців Буковинської Гуцульщини існувала ціла система оберегів від «недобрих» душ покійних. Наприклад, звичай стріляти перед святвечірньою трапезою з пістолів, а також вживання в їжу часнику, маку, солі.

Для бажаної зустрічі з предками використовували ритуальний вогонь, на який, як вважалося, померлі родичі сходилися погрітися, а це передрікало добрий урожай ярової пшениці.

У ХІХ ст. у Буковинському Передгір'ї (села Кам'яна, Панка, Червона Діброва) та на Буковинській Гуцульщині (села Лопушна, Розтоки) жінка виходила за ворота з віхтем соломі з вівсяного снопа і там запалювала його в той час, коли господар обходив худобу.

У Прутсько-Дністровському межиріччі Буковини (села Погорілівка, Топорівці, Зарожани, Недобоївці, Митків, Брідок) перед обходом двору господар на подвір'ї розкладав вогнище.

У кінці ХІХ – на початку ХХ ст. у багатьох гуцульських селах замість ритуальних вогнів запалювали свічки не лише в хатах, але й на могилах померлих родичів [16, с. 289].

Перед Святою вечерею господар, а за ним уся сім'я, вклякали, били поклони та молилися, аби до вечері були допущені й душі людей, їм невідомих.

Усі присутні на вечері перед тим як сісти на стільці чи лави здмухували собі місце, щоб не притиснути собою мертві душі, бо в цей день вони є скрізь: на лавках, на вікнах, на столі та під столом. На наявність такого звичаю в давніх українців указує і дослідник традиційної обрядовості О. Воропай [10, с. 73].

Якщо на Святу вечерю загостить сторонній чоловік (полазник), то вважалося, що він принесе щастя в дім, а якщо жінка, то чекай нещастя. Оскільки жінки не наважувалися в цей час кудись ходити, то такі випадки траплялися нечасто.

Перед тим як застелити скатертиною стіл на Святу вечерю необхідно було здмухати всі його кінці, аби «не простелити духів»; покласти часник по чотирьох кутках столу, що мав оберігати вечерю від злих духів. Відома традиція засівати насінням льону чи конопель по кутках житла. Часник є символом Місяця, його зубці нагадують серп Місяця-молодика, а лікувальні властивості цієї рослини підказу-

вали людям, що в ній криється потаємна сила, яка йде від Місяця. Водночас його вважали джерелом творчої енергії земного світу [22, с. 132].

Також на стіл клали сіно і насипали зерно різних культур (пшеницю, кукурудзу, жито, овес), щоб у господарстві водилася худоба і весь домашній здобуток множився. Наші пращури вірили, що в сіні перебувають невидимі духи свійських тварин і домашньої птиці. Духи ці споглядатимуть Святу вечерю. З прийняттям християнства сіно почало імітувати ясла, де народився Ісус Христос. Стіл із сіном накривали скартиною і ставили на нього дванадцять страв. У давнину ці страви були природною жертвою сузір'ям зодіаку. З прийняттям християнства дванадцять страв стали символізувати апостолів Христа.

У селах Верхнього Буковинського Попруття в XIX ст. випікали два обрядових хліба, що називалися: «Василь» і «Маланка». На столі один хліб накривали другим, під ними насипали насіння конопель і клали мідну монету, все це оперізували вінком з часнику. «Маланку» з'їдали на Новий рік, а від «Василя» відрізали краєць і давали худобі. Засушений шматок «Василя» зберігали до того дня, коли вперше виходили в поле сіяти.

Перш ніж розпочати вечеряти, запалювали свічку, зроблену з воску з домашньої пасіки господаря. За відсутності пасіки свічку купували у сільських пасічників або в крамницях. Мусила горіти саме воскова свічка, тому що віск – продукт важкої праці бджоли, а бджола – символ людини. У с. Киселів на Кіцманщині у Верхньому Буковинському Попрутті після Святої вечері батько гасив свічку, і всі спостерігали за напрямком диму від неї. Якщо дим піднімається вгору, то ніхто із сім'ї не помре в цьому році, якщо ж у бік дверей чи вікон, то протягом року хтось із сім'ї відійде у світ мертвих [9, с. 15].

Потім господиня подавала страви, накладала їх в одну миску, клала зверху шматок хліба, встромляла в нього свічку і все це на рушнику подавала господарю. Той тричі обходив стіл «за сонцем» або робив над столом потрійне коло і виголошував молитву, у якій згадував і Сонце Всевишне, і поля, худобу, благодатні ниви.

У XIX ст. з інтенсивним натиском християнської релігії на буковинців молитву рідної віри почали замінювати християн-

ським «Отченашем» [5]. Про дії урядовців і церковних керівників на Буковині по викоріненню язичницьких вірувань серед місцевого населення свідчать документи Чернівецького обласного державного архіву. Це листи Окружного управління Буковини і Галицького губернаторства до місцевих урядовців з вимогою примусити буковинців відвідувати християнські церкви, скарги на священиків з різних частин Буковини (села Шепіт, Раранча, Кам'яна та ін.) про примус відвідувати християнські церкви, вносити спеціальну плату за дозвіл співати світські колядки тощо [3; 4; 5].

До початку Святої вечері всі дірки в лавах обов'язково затикали, щоб там не заховалися злі духи і не перешкодили Сонцю та духам природи, духам предків прийти на вечерю. Після всіх приготувань і молитви сім'я сідала за святковий стіл.

Під час вечері господар сидів на покутті: вважалося, що таким чином він приєднується до бога-Сонця, що на ньому в почесному куті сходяться благодатні промені богів. Через господаря все добре перенесеться на решту членів родини та на господарство.

Мати подавала найстаршому чоловіку родини миску з кутею та дерев'яну ложку. Господар тричі підкидав ложку куті до стелі: першу – «щоб так ягнята стрибали», другу – «щоб телята велися», а третю – «щоб бджоли роїлися». Усі присутні пильно стежили: скільки прилипне зернин до стелі – стільки в новому році з'явиться ягнят чи іншої худоби. Як зазначає народознавець В. Скуратівський, цей звичай існував на українських теренах ще з часів сонцепоклонництва: кутю підкидали до стелі – у небо, до сонця – пригощали святою їжею вищу добру силу [20]. Тобто це було ще одним виявом жертви богу-Сонцю. На Буковинській Гуцульщині, підкидаючи пшеницю догори, господар за першим разом казав «пра», за другим – «шкне». Дослідник К. Сосенко вважає, що ці слова запозичені з давньоіранської мови, вони мали значення «добре міцне покоління, міцний рід» [22, с. 100].

Потім господиня ставила на стіл миску з кутею, і родина починала вечеряти. У рівнинних селах Прутсько-Дністровського межиріччя першу ложку куті їли стоячи, «аби пшениця і всяка пашниця не полягла», заплющували при цьому очі,

що мало захистити збіжжя від горобців і сарани. Першою коштували кутю, тому що пшениця була основним харчовим продуктом з часу утвердження виробляючого господарства; від її врожайності залежав не тільки достаток, але й життєздатність сім'ї протягом року.

За біблійними оповіданнями пшениця відіграла головну роль у спасінні Христа. Коли Мати Божа тікала від Ірода, побачила хлопця Василя, який сів пшеницю. «Сьогодні сієш, а завтра меш жати», – сказала Божа Мати. Назавтра Ірод питає юнака: «Чи не бачив утікаючої матері з дітьми?» – «Бачив, коли сів». «Від сівби до жнив багато часу, значить, не впіймати», – вирішив Ірод і повернувся [17, с. 104].

Під час Святої вечері з-за столу ніхто не повинен був вставати, окрім господині, бо не здійснилися б побажання і надії очікуваного.

Коли на Святий вечір вживали напої, то перед тим повну чарку перехилили так, щоб трохи напою вилилося. Це було певним пожертвуванням верховному божеству. Оскільки проливають напій на землю, то можна припустити, що це була також жертва богам землі.

Вечеряли повільно, урочисто. Закінчивши вечеряти, першим з-за столу вставав батько. Усі дякували Богу й духам за добро і за вечерю, а діти дякували ще й батькам. Після трапези миски з їжею не прибирали зі столу, оскільки пізніше мали прийти вечеряти духи померлих. На Буковинській Гуцульщині і в Передгір'ї Буковини клали кутю та інші страви на підвіконня чи покуття. Звичай залишати ложки біля куті, класти кутю, ставити воду й миски з їжею на підвіконня, покуття та стіл свідчить про існування в українців культу пошанування померлих.

Відсутність будь-яких м'ясних страв, а тим самим і жертв богам, вказує на те, що не тільки тваринних, але й людських жертв у стародавньому українському культурі не було. Замість жертв кривавих були дрібні жертви рослинного світу.

Отже, у найурочистіші моменти Святого вечора господарі згадували насамперед про тварин, а перші ложки вечері віддавали душам померлих. Існування такої різдвяної обрядовості ще в кінці XIX – на початку XX ст. свідчить, що в християнському святі Різдва Христового збереглося чимало ритуалів первісної анімістичної

віри, де культ природи був в основі релігійного світогляду.

На всій Буковині (від Дністра і до Карпат) існував звичай, що після Святої вечері діти несли вечерю дідусю, бабусі, а також бідним та німечним людям. Як правило, таку вечерю складали головні ритуальні страви. Господарі, приймаючи гостинець, передавали такі самі страви зі свого столу. Такий же обряд було задокументовано в українських селах південної частини Буковини, які нині належать до Румунії, – Негостина і Велика Маріцея. У випадку відмови проводити цей різдвяний обряд, місцевих жителів звинувачували у відьмацтві [3]. Обряд також зафіксовано і в інших регіонах України, зокрема на Галичині (Львівщина, Тернопільщина, Івано-Франківщина) [15, с. 67]. Такий обмін стравами Святої вечері й Різдва символізував спорідненість двох сімей, яка в часи родового побуту мала неабияке значення. «Нести вечерю» – означає шанувати старійшину роду, поділяти надію, добро, багатство. Вечерю розносили діти, бо вважалися чистими, невинними і найближчими до добрих духів. Їх прихід у цей вечір означав, що в цей дім завітали «вістуні бога багатства», а з ним і добрі духи [24, с. 2].

Отже, різдвяні вірування українців Буковини пов'язані з життям, природою, засновані на пізнанні й освоєнні навколишнього середовища людиною. Християнська церква значною мірою пристосувала елементи давньої обрядовості до своїх ідей, вклавши в них свою мораль, свій зміст, залишивши традиційну оболонку.

Таким чином, в основі різдвяних звичаїв ще й досі зберігається все те, що було пов'язано в давні часи з хліборобським господарством, пастухуванням; яскраво проявляються характерні риси українця – працьовитість, гостинність, чесність, доброта, співучість, єдність і святість родини, шанування пам'яті померлих.

Джерела та література

1. Архів Чернівецького державного краєзнавчого музею, 40518 – III – 26257.

2. Архів Чернівецького державного музею народної архітектури та побуту, ф. НФ.01-03-10. Звіт про експедицію в с. Веренчанка Закарпатського району.

3. Архів Чернівецького обласного державного архіву (далі – ЧОДА), ф. 3, спр. 2610; оп. 1, спр. 2470; оп. 2, спр. 9119.

4. Архів ЧОДА, ф. 29, оп. 1, спр. 1103; спр. 44.
5. Архів ЧОДА, ф. 320, спр. 149; оп. 3, спр. 2311.
6. Архів Чернівецького державного художнього музею (далі – ЧДХМ), ф. КВ-3657.
7. Архів ЧДХМ, ф. ГР-926.
8. Матеріали етнографічної експедиції Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича (далі – МЕЕ ЧНУ). – 1997. – Т. 7; 8.
9. МЕЕ ЧНУ – 2001. – Т. 1; 8.
10. *Воропай О.* Звичаї нашого народу / Олекса Воропай. – Мюнхен, 1958. – 448 с.
11. *Гальковский Н.* Борьба христианства с остатками язычества в Древней Руси / Николай Гальковский. – Харьков, 1916. – 286 с.
12. *Джаукян Г.* Культурное наследие Востока / Георг Джаукян. – Москва, 1985. – 186 с.
13. *Килимник С.* Український рік у народних звичаях в історичному освітленні: у 5 т. Т. 5 / С. Килимник. – Вінніпег ; Торонто, 1963. – 288 с.
14. *Кожолянко О.* Дослідження календарної обрядовості українців етнографами української діаспори / Олександр Кожолянко // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль, 2002. – Вип. 5. – С. 84–88.
15. *Курочкін О.* Новорічні свята в українців. Традиції і сучасність / Олександр Курочкін. – Київ, 1978. – 192 с.
16. *Кутельмах К.* Календарна обрядовість / Корнелій Кутельмах // Гуцульщина. Історико-етнографічне дослідження. – Київ, 1987. – С. 286–302.
17. *Маковій Г.* Затоптаний цвіт / Гарафіна Маковій. – Київ, 1993. – 204 с.
18. Писання Осипа Юрія Федьковича. Перше повне і критичне видання. Т. 1. Поезії Осипа Юрія Федьковича / Перше повне видання з першодруків і автографів зібрав, упорядкував і пояснення додав д-р Іван Франко. – Львів, 1902. – 760 с.
19. *Селезінка В.* Радуйся, земле / Василь Селезінка // Час. – 1991. – № 1. – 5 січня.
20. *Скуратівський В.* Морозе, морозе, йди до нас куті їсти / Василь Скуратівський // Вітчизна. – 1991. – № 1. – С. 191–194.
21. *Скуратівський В.* Різдво / Василь Скуратівський // Молодь України. – 1991. – 5 січня.
22. *Сосенко К.* Культурно-історична постать Різдва-Коляди і Щедрого Вечора / Ксенофонт Сосенко. – Київ, 1994. – 288 с.
23. *Шилов Ю.* Джерела витоків української етнокультури ХІХ тис. до н. е. – ІІ тис. н. е. / Юрій Шилов. – Київ, 2002. – 272 с.
24. *Якимович О.* Різдво / Олександр Якимович // Час. – 1991. – № 1. – 5 січня.
25. *Kaindl R. F.* Der Festkalender der Rusnaken und Huzulen / Raimund Fridrihk Kaindl // Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft in Wien. – 1896. – Heft VI–VII. – S. 124–148.

SUMMARY

Hibernal calendar rites of the Ukrainians have become a part of Christmas symbols and rituals on the territory of Bukovyna. In particular, in the period of dual religion (from the official baptism of Ukraine until the early XXth century), there were integrated the feast of Christ Nativity and the ancient Ukrainian holiday of Korochun-Koliada.

The Christian Church has largely adapted the elements of ancient rituals to its ideas, having incorporated its own morals and content into them and having retained only a traditional outward form. At the heart of Christmas customs are still preserved everything that was associated in ancient days with arable farming and graziery; those rites conspicuously demonstrate the features of Ukrainians, such as assiduity, hospitality, honesty, kindness, melodiousness, unity and sanctity of family, and esteeming of ancestors.

Everywhere in Bukovyna, the heathen beliefs were widespread until the early XXIst century.

The combination of Christian ideology with the pagan one, the use of religious motifs and leading conceptions of ancient folk beliefs had, for the Christian rituals and symbols, a profound rationale: the ancient religious beliefs bore a great resemblance to the Old Testament and Evangelical ideas about the existence of supreme gods, on the heavenly world, and tallied in many respects with the Christian faith.

Christmas has become the biggest Christian holiday. Christians began to celebrate it a few hundred years upon the birth of Jesus Christ.

Concerning the origin of appellations *Holy*, or *Secret*, or *Rich Supper*, the answer can be found in the animistic worldview of the ancient Ukrainians. They believed that on this day, on Viliya, God the Sun sends out his first rays of warmth-light to spring. They also supposed that during the Christmas night, the God of wealth, assistance and salvation descends together with sunbeams. And he comes down secretly and carries harvest and wealth. On this evening and night, as the Ukrainians believed, he consecrates and surveys everything on earth.

The ancient pre-Christian basis of the Christmas and New Year rituals of the Ukrainians of Bukovyna was considered in the works of Yu. Fedkovych, R. F. Kaindl, Hr. Kupchanko, and others.

Keywords: supper, memory, people, Christianity, paganism, festive food, dawn, carolling.